

Parnjaci kojima nema para

U drugome broju *Hrvatskoga jezika* Lana Hudeček i Milica Mihaljević bavile su se problemom mocijskih parnjaka i dvojbom treba li uvijek i svuda navoditi imenice i u muškome i u ženskome rodu kako bi se poštovala ravnopravnost spolova. Pokazano je da bi nastojanje da se ravnopravnost spolova postigne uporabom jezičnih sredstava u najmanju ruku proizvelo značenjsku zbrku. Osim toga, posve je jasno i to da je jednostavno uspostaviti odnos među parnjacima ako se ženski mocijski parnjak „pravilno“ tvori od muškoga kao u primjerima *učitelj – učiteljica, knjižničar – knjižničarka, pedagog – pedagoginja* i sl. No, katkad pri uspostavi mocijskih parnjaka ima većih problema. Primjerice, postoje slučajevi kad jedan parnjak – ili muški ili ženski – ne postoji. Razlozi su tomu uglavnom izvanjezični. Tada govorimo o praznim mjestima u sustavu. S druge strane, događa se da se s gledišta tvorbe parnjak može „pravilno“ tvoriti, ali u jeziku se ne uspostavlja značenjska veza među takvim riječima (npr. *ronilac* ‘osoba’ – *ronilica* ‘plovilo’), pa se umjesto parnjaka pojavljuju leksički parovi (*ličilac – ličiteljica, ronilac – roniteljica, tkalac – tkalja*). Tada govorimo o unutarjezičnim razlozima nemogućnosti uspostave mocijskih parnjaka.

.....
 Zbog promjene izvanjezičnih okolnosti nastali su i ženski parnjaci poput *biskupica* (od *biskup*), *pastorica* (od *pastor*) i *vikarica* (od *vikar*).

Postoje imenice ili muškoga ili ženskoga roda za zanimanja osoba ili muškoga ili ženskoga spola od kojih se ne tvore mocijski parnjaci. Uzrok je tomu postojanje društvenih, povijesnih, vjerskih, tradicijskih ili kojih drugih konvencija koje određuju da se pojedinim zanimanjima mogu baviti samo osobe jednoga spola. Navest ćemo neka zanimanja povezana s različitim vjerskim i crkvenim zajednicama kojima se bave samo osobe muškoga spola:

arhiepiskop, arhijerej, biskup, đakon, eparh, imam, kantor, kapelan, kardinal, mitropolit, muftija, mujezin, pastor, patrijarh, rabin, svećenik, župnik... S obzirom na to da su neke vjerske i crkvene zajednice dopustile da žene obavljaju neka od tih zanimanja, zbog promjene izvanjezičnih okolnosti nastali su i ženski parnjaci poput *biskupica* (od *biskup*), *pastorica* (od *pastor*) i *vikarica* (od *vikar*). Treba napomenuti da postoji i ženski mocijski parnjak *svećenica* (od *svećenik*), koji se odnosi ili na žene koje s promijenjenim pravilima nekih vjerskih i crkvenih zajednica mogu obavljati službu Božju ili, što je do te promjene bio slučaj, na službenice starorimske božice Veste. U vezi s time spomenut ćemo i legendu da je djevojka Ivana, dakle osoba ženskoga spola, uspjela postati papa. Ona se, prema pripovijesti, odijevala kao muškarac, a

zbog svoje je učenosti nakon smrti pape Lava IV. izabrana za papu 855. godine u Rimu. Ne ulazeći u istinitost spomenute legende navest ćemo da i u hrvatskome jeziku postoji imenica latinskoga podrijetla *papisa* kako bi se imenovala osoba ženskoga spola koja je bila papa, tj. spomenuta legendarna papisa Ivana.

Noviji su ženski mocijski parnjaci i oni za vojna zanimanja. S obzirom na to da sad i žene mogu biti unovačene, postoji parnjak *novak – novakinja*. Novaci i novakinje ne postoje samo u vojnoj službi, nego se taj naziv odnosi i na osobe koje stupaju u crkvenu, znanstvenu ili kakvu drugu službu. Osobe ženskoga spola u vojnoj službi ravnopravno napreduju i do hijerarhijski najviših položaja te su stoga bili potrebni i nastali su parnjaci *general – generalica, admiral – admiralica, pukovnik – pukovnica, bojniki – bojnica, kapetan – kapetanica, satnik – satnica, narednik – narednica* i sl. Važno je naglasiti da generalica ima vojni čin generala, pukovnica vojni čin pukovnika itd.

Poput zanimanja kojima se bave ili su se u prošlosti bavili samo muškarci, postoje zanimanja kojima se bave ili su se u prošlosti bavile samo žene: *babica, dadilja, gatara, hostesa, pralja, primalja, servirka, vezilja...* Zbog nedostatka muškoga parnjaka nerijetko se precizira da se pojedinim zanimanjem bavi muškarac dodavanjem pridjeva *muški*, npr. *muška dadilja, muška hostesa*. U hrvatskome kajkavskom književnom jeziku, primjerice, potvrđena je u Belostenčevu i Patačićevu rječniku riječ *prač*, koja se odnosi na muškarca koji se bavi pranjem, a u hrvatskome standardnom jeziku najbliža je tomu značenju riječ *perač*.

Postoji skupina riječi stranoga podrijetla koje se upotrebljavaju za imenovanje zanimanja i muških i ženskih osoba. Takve su riječi: *ataše, disk-džokej, fotomodel, impresario, konferansje, krupje...* Stoga je samo iz rečeničnoga konteksta moguće utvrditi odnosi li se imenica na osobu muškoga ili ženskoga spola: *Ona/On je Gaultierov najdraži fotomodel.* ili *Tko je najtraženiji muški/ženski fotomodel?* ili *Novi peruanski kulturni ataše je Susana Baca*. Dakle, uporabom osobnih zamjenica (*on, ona*), pridjeva (*muški, ženski*) ili pak navođenjem imena osobe precizira se spol osobe o kojoj je riječ. Treba napomenuti da se u posljednje vrijeme ipak mogu naći primjeri uporabe ženskih parnjaka pojedinih prethodno navedenih riječi poput *atašeica* ili *disk-džokejica*, ali tako tvoreni parnjaci pripadaju razgovornomu stilu, a ne pripadaju standardnomu jeziku.

U razgovornome se stilu hrvatskoga jezika za odgojiteljicu nerijetko upotrebljava sveza *teta u vrtiću*. Pojavom muškaraca koji se bave odgojem vrtićke djece, odgojitelja, skovana je i razgovorna sveza *striček u vrtiću*. To je vjerojatno potaknuto osjećajem da je neprimjereno obratiti se muškarcu riječju *teta*, pa je u tome funkcionalnom stilu odabrana riječ *striček* kao prikladna riječ za obraćanje osobi

.....
 U novije se vrijeme osobe ženskoga spola koje se bave javnobilježničkim poslom pravilno nazivaju *javnim bilježnicama*.

muškoga spola koja se bavi odgojem predškolske djece. Zamjetno je da je pritom izabrana riječ koja nije u odnosu tvorbene simetrije sa svezom koja se upotrebljava za imenovanje osobe ženskoga spola, dakle, nije odabrana sveza *tetak u vrtiću* iako jezik u tvorbenome smislu daje „valjan“ parnjački odnos *teta – tetak*. Riječ *teta* ima dva značenja: ‘majčina ili očeva sestra’ i ‘odrasla ženska osoba’. Drugo se značenje ostvaruje samo u dječjemu govoru, a samo u prvome značenju mocijski je parnjak tvorbeno simetrična riječ *tetak*. U nazivima zanimanja, primjerice, ističe se također asimetričan primjer sveza *medicinska sestra* i *medicinski tehničar*. Dakle, i ovdje je riječ o svojevrsnoj tvorbenoj asimetriji jer za uspostavu parnjačkoga odnosa nije uzet očekivani muški parnjak *brat* (*medicinski brat*), nego *tehničar*.

Za jedno zanimanje čiji je naziv dvorječan postoji svojevrsna uporabna nelagoda kad je riječ o ženskome mocijskom parnjaku. Riječ je o zanimanju *javni bilježnik*. Naime, nerijetko se pogrešno smatra da se mocijski parnjak od imenice *bilježnik* ne može tvoriti s pomoću sufiksa *-ica* jer riječ *bilježnica* znači ‘listovi papira za pisanje ili crtanje povezani u korice’. U hrvatskome standardnom jeziku postoje dvije imenice *bilježnica*. Jedna je tvorena od glagola *bilježiti* i znači ‘listovi papira za pisanje ili crtanje povezani u korice’, a druga je mocijski parnjak imenice *bilježnik* i znači ‘službenica koja sastavlja, izdaje i ovjerava javne isprave’. Zato nikako nije pogrešno kazati da je tko *javna bilježnica*. U novije se vrijeme češće upravo tako i postupa te se osobe ženskoga spola koje se bave javnobilježničkim poslom pravilno nazivaju javnim bilježnicama. Jednak je slučaj s riječi *prometnica* jer se misli da ta imenica znači samo ‘cesta ili ulica kojom se odvija promet’. Međutim, i tu je riječ o dvjema imenicama: jedna je tvorena od imenice *promet* i znači ‘cesta ili ulica kojom se odvija promet’, a druga je mocijski parnjak imenice *prometnik* i znači ‘prometna policajka koja održava red u prometu’.

.....
 Imenica *poslužitelj* trebala bi se upotrebljavati u značenju ‘osoba koja posluhuje’, a imenica *poslužilac* u značenju ‘računalo koje posluhuje podacima i programima druga računala’.

Spomenuli smo da postoje i unutarjezični razlozi nemogućnosti uspostave mocijskih parnjaka. Oni se mogu oprimirati prekom među sufiksima *-lac/-telj*. Naime, kod pojedinih imenica na *-lac* ne vrijedi normativna preporuka da taj sufiks treba zamijeniti sufiksom *-telj*. Oblik *spasilac* ustalio se u nazivima zanimanja jer je za razlikovnost prema nazivu *spasitelj* postojala značenjska potreba. *Spasilac* je ‘osoba koja je izbacila koga iz nevolje ili

spasila što’ ili ‘osoba koja radi u službi za spašavanje’. S druge strane, *Spasitelj* je jedno od imena Isusa Krista i stoga nije prikladno da se ono upotrebljava za osobu koja radi u službi za spašavanje iako bi se razlika istaknula uporabom maloga početnog slova (*spasitelj*). Stoga su mocijski parnjaci *spasilac* i *spasiteljica* premda su očito tvoreni s pomoću različitih sufiksa. U takvim slučajevima govorimo o tvorbenoj asimetriji.

Značenjska razlika između riječi *tužitelj* 'privatna osoba koja koga tuži' i *tužilac* 'ovlaštena osoba koja po službenoj dužnosti u ime države podiže optužnicu pred sudskim tijelima' u hrvatskome je jeziku postojala neko vrijeme. Međutim, pri tvorbi ženskoga parnjaka gubila se razlikovnost jer je ženski mocijski parnjak i od *tužitelj* i od *tužilac* – *tužiteljica* (a ne *tužilica*). Taj je problem otklonjen u prvim godinama neovisnosti Republike Hrvatske kad je naziv *tužilac* zamijenjen svezom *državni odvjetnik* i ženskim parnjakom *državna odvjetnica*.

U računalnome nazivlju postoji naziv *poslužilac* za server, a pod utjecajem normativne preporuke o zamjeni sufiksa *-lac* sufiksom *-telj* i on se počeo zamjenjivati nazivom *poslužitelj*. Međutim, imenica *poslužitelj* trebala bi se upotrebljavati u značenju 'osoba koja poslužuje', a *poslužilac* i dalje za 'računalo koje poslužuje podacima i programima druga računala'. Jednako bi pravilo trebalo primjenjivati i u primjerima poput *označilac* ('dio jezičnoga znaka', a ne *označitelj* 'osoba koja što označuje') te *jezik davalac* i *jezik primalac* (a ne *jezik davatelj*, *jezik primatelj*). Dakle, vrijedilo bi ustrajati u uporabi sufiksa *-lac* za imenovanje čega neživoga, a sufiksa *-telj* za imenovanje koga živoga (*davatelj savjeta*, *primatelj pošiljke*).

Na kraju, navest ćemo i neke supletivne mocijske parove stranoga podrijetla. Oni nisu tvoreni u skladu s pravilima hrvatskoga standardnog jezika, nego su preuzeti i prilagođeni hrvatskomu jeziku. Takvi su primjeri izvorno talijanska riječ *balerina* i njezin parnjak *baletan* te izvorno engleska riječ *stjuardesa* i njezin parnjak *stjuard*.

Ovim kratkim pregledom pitanja i problema koji se otvaraju naznačili smo moguće smjerove daljnjih istraživanja mocijskih parnjaka, pa ćemo se problemom mocijskih parnjaka nastaviti baviti i u kojemu od idućih brojeva *Hrvatskoga jezika*. U budućnosti će svakako biti zanimljivo pratiti za koja će se „muška” i „ženska” zanimanja tvoriti novi parnjaci te kako će promijenjene društvene, političke i druge okolnosti utjecati na jezične zakonitosti. U tim procesima ne smijemo zaboraviti da jezik svojim govornicima može dati sve što im treba. Pitanje je znaju li ga oni na pravi način upitati da im pomogne u zadovoljavanju njihovih potreba.